

CSOMÓ ORSOLYA

Egy franciaországi püspöki székhely templomainak közös processziói a XV–XVIII. században*

Processzióknak vagy más szóval körmenetnek a mozgással kísért szertartásokat nevezzük. Ezek a menetek általában egy vagy több stációhoz vezetnek, melyek legtöbbször a templomon belül helyezkednek el (például mellékoltár, keresztelő kút stb.). Előfordul azonban olyan is, amikor a körmenet kilép a templomból, más templom(ok)at használva stációként. A középkorban ezeket a szertartásokat a templomok processzionálékban szerepeltették, melyekben minden templom a saját szemszögéből írja le az eseményeket.¹ Alábbi tanulmány ezt a jelenséget vizsgálja Châlons-en-Champagne² püspöki székhely közös városi ceremóniáinak áttekintésével.³

Tanulmányunk kiindulópontja a Bibliothèque Mazarine de Paris 541-es számú kézírata, amely Châlons-en-Champagne székesegyházának XVI. századi processzionáléja (1544).⁴ Ez a kézirat sokoldalúságával hívja fel magára a figyelmet: kései volta ellenére a zsolozsmából átvett tételek mellett sok processziós antifónát közöl, továbbá rubrikái is feltűnően részletesek. Ezek a rubrikák (és a hozzájuk tartozó zenei lejegy-

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült.

¹ A processziók, processzionálék néhány jelentősebb irodalma: Michel Huglo, „Processional”, in *The New Grove Dictionary of Music* 2nd edition, ed. Stanley Sadie (London: Macmillan Publishers Ltd., 2001), Vol. 20, 388–393; *Les manuscrits du processionnal*, I–II, ed. Michel Huglo, RISM B XIV^{1–2} (München: G. Henle Verlag, 1999, 2004).

² Châlons-en-Champagne a reimsi érsekség területén található, a Párizst Strasbourg-ral összekötő úton, Párizstól mintegy 180 km-re keletre (lásd a tanulmány végén közölt térképet). A Marne folyó ágai közé épült, újkori nevét is innen kapta 1789-ben (Châlons-sur-Marne), 1998. április 1-jétől ismét középkori nevét viseli.

³ A templomok közös liturgikus szokásainak hátterében a világi és egyházi hatalom összefonódása állhat. Châlons-ban a X. századtól kezdve a világi hatalmat is a püspök-gróf gyakorolta, ezzel szemben 1143-ban VII. Lajos király elűzte II. Guy de Montaigu püspököt, és elvette a püspökség javait a püspöki székhely betöltetlenségére hivatkozva. Paul Lucot, *La procession des chasses à Châlons, lundi et mardi de la Pentecôte* (Châlons: T. Martin, 1881), 13–14; Claude Gaston Laplatte, „Châlons-sur-Marne”, *Dictionnaire D’Histoire et de Géographie Ecclésiastique*, ed. Alfred Baudrillart, Albert de Meyer, Roger Aubert (Paris: Letouzey et Ané, 1912–2009 etc.), vol. 12, 1953, 303–304.

⁴ F-Pm 541.

zések) több olyan processziót tartalmaznak, amelyek a székesegyházon kívül a város más templomaira is kiterjedtek. Ezekből a tényekből kiindulva és hogy vizsgálatunkat szélesebb alapokra helyezzük, forrásanyagunkat kiegészítettük e templomok saját processzionáléival, illetve a székesegyház kései processzionáléival.

a) Más templomok processzionáléi

– St Pierre-aux-Monts:

Châlons-en-Champagne Bibliothèque Municipale 15 (16) (F-CECm 15)

– XV. század

Châlons-en-Champagne Bibliothèque Municipale 16 (17) (F-CECm 16)

– XVI. század vége

Châlons-en-Champagne Bibliothèque Municipale 18 (20) (F-CECm 18)

– XVII. század

Châlons-en-Champagne Bibliothèque Municipale 30 (32) (F-CECm 30)

– XVI. század

– Toussaint-en-l'Île:

Châlons-en-Champagne Bibliothèque Municipale 20 (22) (F-CECm 20)

– XV. század vége–XVI. század eleje

b) A székesegyház kései processzionáléi

Châlons-en-Champagne Bibliothèque Municipale 362 (F-CECm 362) – 1755

Châlons-en-Champagne Bibliothèque Municipale 403 (F-CECm 403) – 1810⁵

c) A város templomainak közös processzionáléja a XVIII. századból

Châlons-en-Champagne Bibliothèque Municipale 404 (F-CECm 404) –

XVIII. század, „Processzionále, a Szent János, Szent Péter, Notre-Dame, Szent Alpinus, és a Szent Elaphius templomok használatára, Virágvasárnap, Húsvét hete, Fehérvasárnap és Szent Márk ünnepein”⁶

Châlons-en-Champagne székesegyházát 1147-ben alapították, előtte a székesegyház funkcióját a St-Pierre-aux-Monts-apátság töltötte be.⁷ A katedrálisnak ugyan több patrónusa is van, leggyakrabban mégis Szent István-székesegyháznak

⁵ „à Châlons par un enfant de choeur”.

⁶ F-CECm 404; „Processionnal à l’usage des églises Saint Jean, Saint Pierre, Notre-Dame, Saint Alpin, et Saint Éloi de Châlons, pour le dimanche des Rameaux et la semaine de Pâques, le dimanche in albis, le jour de Saint-Marc”. Ez a forrás tanulmányunk szempontjából különösen figyelemre méltó, hiszen jelzi a város templomainak közös processziós gyakorlatát.

⁷ Talán ennek a ténynek is köszönhető, hogy a templomok liturgikus együttműködése ennyire szorossá vált ezen a püspöki székhelyen.

nevezik.⁸ Jelen forrásunk érdekessége, hogy viszonylag kevés belső processzióról ad hírt (belső processziós helyszíneként mindössze a kolostor,⁹ a kápolna,¹⁰ a szent kereszt oltár¹¹ és a kórus szerepel, továbbá kizárólag a nagycsütörtöki oltármosásnál említi a Szent Memmius oltárt is), ezzel szemben viszont rendkívül részletesek kültéri processzióinak leírásai.

Ami a város topográfiáját illeti, érdemes megjegyezni, hogy a város központjában nem a katedrális hanem a Notre-Dame-en-Vaux kollegiátus áll. Ez a szituáció Châlons-en-Champagne történelmi fejlődésével függ össze. Míg a Meroving- és a Karoling-korban a település a Marne folyó két ága között helyezkedett el, a XI–XII. századtól az agglomeráció a folyótól keletre terjeszkedett (lásd a térképet).¹²

Templomok közös ceremóniái a kereszténység kezdetétől léteztek,¹³ XVI. századi jelenlétük és részletes dokumentációjuk viszont nem általános. Esetünkben azonban a székesegyház processzionáléja kifejezetten aprólékosan beszámol ezekről, a többi forrás pedig néhány fontos részlettel egészíti ki azt.

A processziókban szereplő templomok (a sorszámok a térképen lévő számokra utalnak):

4. Szent Sulpicius: Bencés nővérek apátsága.¹⁴
6. Toussaint-en-l'Île (Mindenszentek): Reguláris kanonokok (ágostonosok) apátsága a Marne egyik szigetén. (A rubrikák is többször elhelyezkedése alapján utalnak rá, például „kanonokok a szigetről”).¹⁵
14. Szentháromság kollegiátus: A székesegyház közvetlen szomszédságában álló épület.¹⁶
21. Szent Lupus: A város észak-keleti részén fekvő templom.

⁸ Szentháromság, Szűz Mária, Szent István, Keresztelő Szent János, Szent Valérius és Vince, Szent Chrysantus és Darius mártírok. Jean-Pierre Ravaux, „Chapelles et locaux annexes de la cathédrale de Châlons-sur-Marne”, *Mémoires de la S.A.C.S.A.M.* 93 (1978): 80. A patrónusok nevei fontosak a litániák szentjeinek, a kommemorációknak és az ünnepek stációinak összevetésénél.

⁹ A kanonok-negyedet hívták kolostornak, de ezt megkülönböztetendő a processziók helyszínétől, arra a kiskolostor megnevezést használták.

¹⁰ Már idézett tanulmányában Jean-Pierre Ravaux oltárok sokaságát különbözteti meg, melyek közül helyzete és dedikációja alapján egyetlen lehetett a processziós kápolna: a Szent Szűz kápolnája, uő., „Chapelles et locaux annexes de la cathédrale de Châlons-sur-Marne”, 80, 86.

¹¹ A kanonokok kórusától nyugatra. Ravaux, „Chapelles et locaux annexes de la cathédrale de Châlons-sur-Marne”, 82.

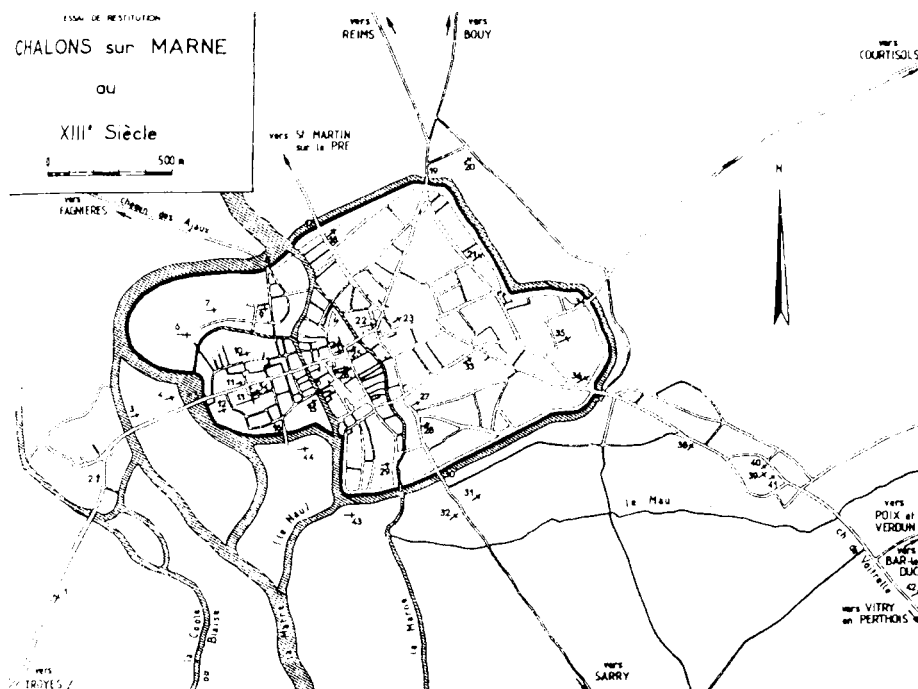
¹² A térképek származási helye: Jean-Pierre Ravaux, „Histoire topographique de Châlons-sur-Marne”, *Mémoires de la S.A.C.S.A.M.* 95 (1980), 64/b, 72/b.

¹³ Az ókori Róma közös processzióiról először III. Leó pápa 800-ban megjelent *Liber Pontificalis*-ban olvashatunk. A pontificale szövegét lásd *Antiphonale missarum sextuplex*, ed. René-Jean Hesbert (Rome: Herder, 1935), LXV, 2. lábjegyzet.

¹⁴ A litániákban is szereplő Szent Syria volt itt az apátnő a 7. század közepén. Jean-Pierre Ravaux, *Châlons-en-Champagne. Panorama monumental et architectural* (Strasbourg: Contades, 1986), 43; uő., „Histoire topographique de Châlons-sur-Marne”, 62–63; Laplatte, „Châlons-sur-Marne”, 306.

¹⁵ 25r „canonici de insula”. A templom történetéről lásd még Ravaux, *Châlons-en-Champagne*, 50; Laplatte, „Châlons-sur-Marne”, 303–304; Ravaux, „Histoire topographique de Châlons-sur-Marne”, 73.

¹⁶ Ravaux, *Châlons-en-Champagne ...*, 43.

22. Notre-Dame-en-Vaux: A Marne három ága közötti völgyben, a mai városközpontban található kollegiátus.¹⁷
24. Szent Germanus: A város központjában álló plébániatemplom.¹⁸
26. Szent Alpinus: A kereskedőnegyed temploma.¹⁹
33. Szent Nicasius: Plébániatemplom a város keleti részén.²⁰
35. Saint Pierre-aux-Monts (Hegyi Szent Péter): Bencés apátság, bőségesen dokumentált processziókkal.²¹
36. Szent János: A város nyugati kapujánál elhelyezkedő templom, fontos stáció a Szent Memmius felé vezető processziók esetében.²²
39. Szent Memmius apátság: A városon kívül elterülő apátság, mely zarándokhely jellege miatt gyakori processziós helyszín volt.²³

¹⁷ Uo., 28.

¹⁸ Ravaux, „Histoire topographique de Châlons-sur-Marne”, 65.

¹⁹ Jean-Pierre Ravaux, *Châlons-en-Champagne ...*, 29; Laplatte, „Châlons-sur-Marne”, 303; Jean-Paul Barbier, *Ils sont passés à Châlons – Le grand livre d’or de Châlons-en-Champagne* (Châlons-en-Champagne: Edition de Petit Catalunien Illustré, 2003), 14.

²⁰ Ravaux, *Châlons-en-Champagne...*, 43.

²¹ Ravaux, *Châlons-en-Champagne...*, 48–49; Laplatte, „Châlons-sur-Marne”, 304; Ravaux, „Histoire topographique de Châlons-sur-Marne”, 69, 73.

²² Ravaux, *Châlons-en-Champagne...*, 29.

²³ 573-ban jár Châlons-ban Tours-i Szent Gergely, az ő útleírása ad hírt a zarándokhelyről. Laplatte, „Châlons-sur-Marne”, 303; Barbier, *Ils sont passés à Châlons ...*, 14.

A Memmius, a Sulpicius és a Mindenszentek apátságokat, a Mazarine 541 írásának évében, 1544-ben felgyújtották, éppen ezért figyelemre méltó, hogy mindhárom templom gyakran szerepel processziós helyszínként a forrásban.²⁴ Valószínűsíthető, hogy e három templom lerombolása következtében vált a későbbiekben a Lupus-templom is processziós stációvá.²⁵ A Szentháromság kollegiátus is károsodást szenvedett egy 1536-os tűzvész után, így ezt csak külső processziós helyszínként tudták használni.²⁶

A rendelkezésre álló források alapján a châlons-i templomok közös processziói a következők:

Virágvasárnap – 22r

Húsvét hetének processziói (hétfő – 43v, kedd – 46v, szerda – 47r, csütörtök – 47v)

Litania Maiore, azaz Szent Márk ünnepe – 48v

Rogáció 1. napja – 57v

Rogáció 2. napja – 59v

Rogáció 3. napja – 62v

Pünkösdhétfő és Pünkösöd keddeje – 70v

Általános városi processzió (konkrét megjelölés nélkül) – 97v

Virágvasárnap processziója hagyományosan nagyszabású kültéri ceremóniát jelentett.²⁷ A források leírása szerint ezek a processziók mai szemmel nézve különösen nagy távolságokat jártak be. A Virágvasárnap első stációjaként említett Szent Memmius mintegy órás sétára található a székesegyháztól. A Mazarine 541 erre az útra jelzi az ágak megáldását, továbbá a két *Pueri Hebraeorum* és az *Occurrunt turbae* antifónákat. Valószínűleg nem énekelték végig ezt az utat, hiszen a két *Pueri Hebraeorum* kifejezetten rövid, csak az *Occurrunt turbae* nagyobb lélegzetű alkotás. Az sem teljesen tisztázott, hogy a fenti antifónákból mi hangzott el útközben és mi a kolostorban, mivel a következő mozzanat, amelyről értesülünk az a Szent Memmiusból való kilépés (*Caeperunt turbae* antifóna). Az út hosszúságára utal, hogy visszafelé jövet a rubrika külön kiemeli egy rövid szünet megtartását a *Cum appropinquaret* antifóna éneklése előtt.²⁸ A város kapujában a Szent János-templom előtt tartották a következő stációt (*Cum audisset populus* antifóna), majd a Szent Péter bencés kolostor következett. Ezen a ponton találunk először részletes „szereposztást”: a Mindenszentek templomának kanonokjai és a székesegyház kanonokjai jobboldalt állnak, a monachusok (a Szent Péter bencés szerzeteseit értve ezalatt) és a Memmius kanonokjai pedig baloldalt. Eközben a székesegyház gyerekei éneklék a két *Pueri Hebraeorum* antifónát, és szintén a székesegyház énekesei az *Occurrunt*

²⁴ Ravaux, *Châlons-en-Champagne ...*, 50; Laplatte, „Châlons-sur-Marne”, 303–304; Ravaux, „Histoire topographique de Châlons-sur-Marne”, 73.

²⁵ Kizárólag az F-CECM 362-ben találjuk meg a 2. processziós helyszínként.

²⁶ Ravaux, *Châlons-en-Champagne ...*, 43.

²⁷ F-Pm 541, 22r.

²⁸ F-Pm 541, 23v. *Facto brevi intervallo*.

turbæ antifónát.²⁹ A cantor kezdi az *Ave rex noster* antifónát, majd egy diákonus a monachusok közül olvassa fel az evangéliumot. A *Collegerunt pontifices* processziós antifóna után még egy stációról kapunk jelentést. Visszatérvén, a székesegyház kapujában a gyerekek éneklék a *Gloria laus* himnuszt, majd a püspök vagy a presbyter, kezében a „kereszt botjával” ezt mondja: *Attollite*. A processziót az *Ingrediente* rezponzórium zárja. Esetünkben tehát nemcsak stációként használták az egyes templomokat, hanem bizonyos ceremóniák azokon belül zajlottak, sőt a stációs templom közösségei kiemelt szereplői voltak a szertartásnak. A város topográfiáját áttekintve figyelemre méltó tény, hogy Châlons-en-Champagne-ban Virágvasárnap ünnepén a körmenet nem lehetett rövidebb két, két és fél óránál.

A Szent Péter-apátság hasonló korú processzionáléi lényegesen szűkszavúbbak, mindössze három tételt jelölnek meg: *Insurrexerunt in me*,³⁰ *Gloria laus*,³¹ *Ingrediente Domino*.³² Ezek közül az utóbbi kettő található meg a székesegyház által használt tételek között. A Mindenszentek apátság XVI. századi processzionáléja ezzel szemben csak az *Ingrediente Domino* tételt írja elő Virágvasárnapra. Ennél sokkal bővebb viszont a katedrális későbbi processzionáléinak leírása. Az 1755-ös és az 1810-es forrás is részletesen közli e körmenetet. A két leírásban sok hasonlóság van, és ezek több ponton egyeznek a XVI. századi forrással is. Az 1755-ös processzionále három tétele ugyan eltér a korábbi forrásban szereplőktől (*Jesus ante sex dies*, *Cum intrasset Iesus Ierosolimam*, *Turbæ quæ præcedebant*), de a processzió leírását tekintve sok esetben emlékeztet arra. Stációként a Szent János- és a Szent Péter-templom szerepel, ahol az *Ave rex noster*, a *Turbæ quæ præcedebant* és a *Gloria laus* kísérik az ágak megáldásának szertartását. A processzió folytatásában a jelenet drámaiságát hangsúlyozandó a *Gloria laus* gyerekek intonálják a stációs templom zárt ajtaja mögül. A későbbi, 1810-es keltezésű processzionále ezt a drámaiságot azzal fokozza, hogy hozzáteszi az F-Pm 541-ből ismert, kereszttel megkoptatott ajtó mozzanatát is. A középkori forrásokban ritkábban előforduló tételek mellett (*Jesus ante sex dies*, *Testimonium perhibebat*, *Adduxerunt discipulis*, *Eunte illo*) két kifejezetten régi processziós antifónát is használ: *Cum appropinquaret*³³ és *Ave rex noster*. Az *Ave rex noster* városbeli elterjedtségét támasztja alá, hogy a templomok közös XVIII. századi processzionáléjában is jelen van.³⁴

²⁹ A processzió elején említésük nem tisztázott. Nem valószínű, hogy kétszer „játszották el” a *Pueri Hebraeorum* antifónákhoz kapcsolódó mozzanatot.

³⁰ F-CECm 15, 20v.

³¹ F-CECm 15, 21v.

³² F-CECm 15, 23r. Az apátság többi processzionáléjában ugyanezek a tételek találhatóak.

³³ A *Cum appropinquaret*, *Cum audisset*, *Occurrunt turbæ* és a körmenetet záró mozzanatok visszaköszönnek a solesmes-i bencések által 1896-ban kiadott Liber Usualisban is. Paroissien Romain contenant la Messe et l'Office pour les dimanches et les fêtes de I. et II. Classe (Tournai: Société de Saint Jean l'Évangéliste, 1931), 520–526.

³⁴ F-CECm 404, 16. Ezenkívül szerepel még az F-Pm 541-ben (25r) és a székesegyház kései forrásaiban (F-CECm 362, 11 és F-CECm 403, 41). A kereszthódolat éneke a XI. századtól kezdve, főként nyugat-európai forrásokban, például ROa 123 (PalMus 1/18), 92v.

A Nagyhét többi processziója nem tartalmaz külső helyszíneket, viszont Húsvét hetének körmenetei igen. A rubrikák nem pontosítják, hogy melyik szertartáshoz kapcsolódnak a processziók, de Húsvét hetében általában a vesperásban találunk ünnepélyes liturgikus meneteket, így az F-Pm 541-ben jelzett Húsvét hétfői, keddi, szerdai és csütörtöki processziók valószínűleg ennek a szertartásnak a részei. Stációként a Szent Memmius, a Szent János, a Szent Péter, majd a negyedik napon a Notre-Dame jelenik meg. Ezeknek a körmeneteknek a jelenléte teszi lehetővé, hogy misetételek is előforduljanak ebben a processzionáléban.³⁵ Kedd kivételével minden napra megtaláljuk a *Haec dies* graduálét különböző versekkel, továbbá a húsvéti allelujákat (hétfő: *Nonne cor nostrum*,³⁶ szerda: *Surrexit Dominus et occurrens*,³⁷ csütörtök: *Surrexit Dominus de sepulchro*³⁸). Valószínűleg a távolságokhoz alkalmazkodva – az első napi stáció, a Memmius, lényegesen messzebb van a többi templomnál – a Húsvét hétfői processzió a fentiekén kívül több tételt is tartalmaz (*Maria Magdalene* rezponzórium, *Salve festa dies* himnusz és a *Christus resurgens* rezponzórium). Ezekben a processziókban ugyan nincsenek említve a stációs templomok funkcionáriusai – a forrás csak a helyszínekről tudósít –, viszont a szertartás fentebb leírt formájának továbbéléséről tanúskodik a több templom közös processzionáléja.³⁹ Húsvét hétfőre nem említ processziót, de keddtől csütörtökig a processziós helyszínek megegyeznek az F-Pm 541-ben említettekkel, sőt, hozzáteszi a pénteki, szombati és vasárnapi helyszíneket is: Szent Alpinus,⁴⁰ Szent Elaphius⁴¹ és a Notre-Dame.⁴²

Szent Márk ünnepén, április 25-én tartották a búzaszentelő körmenetet, melynek latin neve (a benne nagy számban szereplő litániákról) *Litania Maior*. A körmenet itt ismét a Szent Memmius-templomhoz indult, útközben a búzaszentelő leghagyományosabb antifónáit énekelve. Menet közben mindössze két helyszínt említ a rubrika: a „főtéren” és a „kereszt előtt”, ami már a Memmius-templom szent kereszt oltárát jelöli, ahol két szubdiákonos intonálja a litániát (*Agnus Dei...*).⁴³ A bevezető fohászok után a főoltár előtt folytatódik a litánia, melyet az *Exaudivit*-mise követ.⁴⁴ A mise

³⁵ A processzionále tartalmát tekintve ugyan kevert könyvműfaj, mégis az eredeti processziós tételek mellett kölcsönzött tételként főként az antifonálék anyagát (rezponzóriumokat, antifonákat, himnusokat) használja. Húsvét hetében azonban fordított helyzettel találkozunk. A húsvéti vesperás kölcsönzi az aznapi mise tételeit (graduálét és alleluját), melyek ilyen módon helyet kapnak a processzióban is. Nyitott kérdés marad viszont, hogy a keddi napon miért nem írta be a scriptor az aznapi graduálét és alleluját.

³⁶ Karlheinz Schlager, ed., *Alleluia-melodien I. bis 1100*. Monumenta Monodica Medii Aevi VII. (Kassel – Basel – Tours – London: Bärenreiter, 1968), 332–334., 590, 595, 602.

³⁷ *Alleluia-melodien I...*, 488, 559–560.

³⁸ *Alleluia-melodien I...*, 482, 578.

³⁹ F-CECm 404, 42–60.

⁴⁰ F-CECm 404, 54.

⁴¹ F-CECm 404, 60.

⁴² F-CECm 404, 66. és F-CECm 362, 22.

⁴³ Ez a litánia hangzik fel a második rogációs napon is a mise előtt (59r).

⁴⁴ 55r. A teljes misét megtaláljuk itt, ami megszokott egy processzionáléban.

befejezése után az *Aufer a nobis* litánia zárja a szertartást. E litánia és néhány az antifónák közül ugyan megtalálható a St-Pierre-aux-Monts-apátság processzionáléiban (F-CECm 15, F-CECm 16, F-CECm 18) és a Toussaint-en-l'Île-templom processzionáléjában (F-CECm 20), ám mivel a rogációs ünnepre vannak bejegyezve, ezért ezeket az eseteket ott részletezem.

A Mennybemenetel előtti hétköznapokon találjuk a Rogációs vagy Keresztjárási napokat, vagy más elnevezéssel Lítania Minor ünnepét, amely talán a legnagyobb processzióval kísért ünnep.⁴⁵ E három nap különlegesen részletes processzió-leírásával hívja fel magára a figyelmet a Mazarine 541-es számú kéziratában. Korai forrásokban (XI–XIII. század) természetes a három rogációs nap ilyen fokú részletezése, a XVI. században viszont már sokkal gyakrabban adtak meg egyféle liturgiát (esetleg választási lehetőségekkel) mindhárom napra. Az F-Pm 541 gazdag, sok eredeti processziós tételt alkalmazó anyaga mindenképpen szokatlan, s a forrás archaizáló jellegére utal.

Az első rogációs napon a stáció a Szent Péter, amelyhez a Mazarine 541-es számú kézírata következő tételeket sorolja fel: *Exsurge Domine, Cum iocunditate, De Ierusalem, Civitatem*,⁴⁶ *Fulgebunt, Ecce populus, Propitius esto, Populus Sion* antifónák és a *Dicamus omnes* litánia a mise előtt, majd az *Exaudivit*-mise után egy háromszoros Kyrie-invokációval kezdődő litánia. Az *Exsurge Domine* a rogációs napok hagyományos szenteltvízhintő antifónája,⁴⁷ a *Cum iocunditate*, és a *De Ierusalem exeunt* pedig az ereklyék kiviteléhez kapcsolódik más ünnepeken is.

A *Civitatem istam* ugyan a zsolozsmából átvett rezponzórium,⁴⁸ mégis, használata igen gyakori a rogációs napokon. A communis *Fulgebunt iusti* antifónát követő *Ecce populus, Propitius esto* és *Populus Sion* mind eredeti processziós antifónák rövidebb és hosszabb zenei formákkal.⁴⁹ Kiemelkedik közülük a *Populus Sion*, amely a nagyszabású, szűkebb értelemben vett processziós antifónák képviselője.

⁴⁵ Ezekhez a napokhoz eredetileg nem tartoztak litániák, csak később csatolták azokat hozzájuk, ezért kapták a Lítania Minor elnevezést. Megjegyzendő továbbá, hogy ez az ünnep gallikán eredetű, és ugyan korábbi, mint a Lítania Maior, de később került át Rómába, s csak a 800 körül írt Liber Pontificalisban olvashatunk róla először. A Lítania Maior és Lítania Minor ünnepek történetének vázlatos bibliográfiája: Michel Huglo–Edward Foley–David Nutter–John Harper, „Litany”, *The New Grove Dictionary of Music* 2nd edition (London: Macmillan Publishers Ltd., 2001), Vol. 14, 878–884; *Antiphonale missarum sextuplex* LXV; „Litanie”, in *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie* 1–15, ed. Fernand Cabrol, Henri Leclercq, Henri Marrou (Paris: Letouzey et Ané, 1907–1953), 1740; Mihályfi Ákos, *A nyilvános istentisztelet* 4 (Budapest: Szent István-Társulat, 1933), 153; Terence Bailey, *The Processions of Sarum and the Western Church* (Toronto: Pontifical Institute for Medieval Studies, 1971), 93–107, 123–167; *Les manuscrits du processionnal*, I, 36–42.

⁴⁶ Ez az egy tétel rezponzórium, de a sorrend bemutatása miatt az antifónák között soroljuk fel.

⁴⁷ A húsvéti időben szokásos *Vidi aquam* helyett.

⁴⁸ Virágvasárnap rezponzórium.

⁴⁹ A processziós antifónák egy része egyszerűbb zsolozsma antifónadallammal rendelkezik, más részük viszont nagyobb lélegzetű, egyedi alkotás.

A második rogációs napon a Szent Memmius a stációs templom. Az előző naphoz hasonlóan még a székesegyház kórusában hangzik fel a szenteltvízhintést kísérő *Exsurge Domine* antifóna, majd a körmenet indításához – tehát az ereklyék kiviteléhez – a *Cum iocunditate* és a *De Ierusalem exeunt* antifónák társulnak. Maga a processzió azonban már más tételeket kap: *Genti peccatrici*, *Sint lumbi vestri*,⁵⁰ *Domine Deus noster*, *Confitemini Domino*, *Oremus dilectissimi*, *Timor et tremor*.

A felsoroltak közül a *Genti peccatrici* rezponzórium és a *Sint lumbi vestri* antifóna a zsolozsmából átvett tételek, a többi tétel viszont eredeti processziós antifóna. Figyelemre méltó az *Oremus dilectissimi* használata, mely a IX. századtól⁵¹ egészen a XVIII. századig⁵² jelen van a liturgikus könyvekben, alkalmazása ebben az időszakban főként a közép-európai forrásokra jellemző.⁵³ A *Timor et tremor* csak rubrikában szerepel ezen a napon. A mise előtti körmenet ismét a Szent Kereszt oltár előtti litániával ér véget: *Agnus Dei*. Az *Exaudivit*-miséből csak az alleluját találjuk a rubrikában, mivel ez változik az előző naphoz képest. Hétfőn mindkét allelujája szerepel (*Confitemini Domino*⁵⁴ és *Propitius esto*), kedden viszont csak ez utóbbit írja ki a forrás.⁵⁵ Az *Exaudivit*-mise allelujája a *Confitemini*, a *Propitius* pedig a „bármilyen szükség idején” tartandó miséből való.

A harmadik napi processzió a Szent Sulpiciushoz vonult. A szertartás részben megegyezik az előző napokéval, részben azonban módosul, mivel egyben már Ascensio vigíliája is. A szertartás kezdete megegyezik az előző két napiével: *Exsurge*, *Cum iocunditate*, *De Ierusalem*, ezt követően azonban egy olyan processzió következett, amely a város szinte minden templomát érintette. A források részletesen leírják ezt a processziót mind a helyszínnek, mind a szereplők tekintetében. A *Parce Domine parce populo* antifónát énekelve érkezett meg a menet a Szent Sulpicius-templomhoz. A templomba belépve a *Confessor Domini Sulpici* antifóna hangzott fel.⁵⁶ Az antifónát követően kapunk hírt először más templomok kanonokjainak részvételéről: a *Miserere Pater iuste* litániát a Szent Memmius kanonokjai intonálják. A harmadik rogációs napi processzió azonban nem korlátozódott egyetlen helyszínre, hanem a Szent Sulpiciustól a Mindenszentek temploma felé vette az irányt, amely a székesegyháztól észak-nyugatra található a Marne folyó szigetén. Útközben a *Domine imminuti sumus* és az *Exclamemus omnes ad Dominum* antifó-

⁵⁰ Antifóna, 60r.

⁵¹ F-AI 44, 52r.

⁵² Például HR-Zaa II.a.31, 43v.

⁵³ Az *Oremus dilectissimi*, az *Omnipotens Deus supplices* és a *Cum venerimus ante conspectum* különböző liturgikus használataival foglalkozó előadásom Dobogókon 2009. augusztus 23-án az IMS Cantus Planus munkacsoportjának szimpóziumán hangzott el („Liturgical Placements of Three Processional Antiphons”), írásos formája megjelenés alatt a szimpózium konferencia-kiadványában. Mintegy 200 Európa különböző liturgikus hagyományából vett forrás vizsgálata alapján kijelenthető, hogy az *Oremus dilectissimi* egyedüli használata (a másik két tétel nélkül) a rogációs napokon a közép-európai forrásokra jellemző.

⁵⁴ Nem azonos a processzióban szereplő *Confitemini* antifónával.

⁵⁵ A két kotta két apró hangkülönbséggel teljesen megegyezik.

⁵⁶ Itt csak incipittel, de a 95r-n behelyettesíthető névvel kírva a teljes tétel.

nák hangzottak fel, majd a templomba belépve a *Salvator mundi* antifóna.⁵⁷ Ezután a Mindenszentek két kanonokja a *Clamemus omnes una voce* litániát intonálta, majd a „sziget kanonokjai” ott maradtak saját templomukban.⁵⁸ A székesegyház és a Szent Memmius kanonokjai, továbbá a Szent Péter monachusai azonban folytatták a processziót a Mária-templomhoz (Notre Dame-en-Vaux), mely a székesegyháztól északkeletre található. Itt két zsoltosmázból átvett tételt találunk (*Muro tuo inexpugnabili, Iniquitates nostrae*). A Szent Germanus- és Szent Alpinus-templom között⁵⁹ hangzott fel a *Sint lumbi vestri* rezponzórium, majd a Mária-templomba belépve az *Alma redemptoris mater*.⁶⁰ Ennek végeztével a székesegyház kanonokjai intonálták a litániát: *Kyrie*. A litánia után a *Sancta Maria* éneklése következett, majd mindenki visszatért saját templomába újabb litániákat énekelve. A fenti processzió-leírás alapján látható, hogy egy átgondolt, közös városi processzióról van szó, ahol az egyes stációknál más-más templomok funkcionáriusai vezették a szertartást.

A többi châlons-i processzionáléban található rogációs anyagot a tanulmány végén található 2. táblázatban foglaltuk össze. A táblázatból látható, hogy más templomok processzionáléi erőteljesen árnyalják a képet. Szent Márk ünnepe csak néhány forrásban található meg: a székesegyház XVI. századi processzionáléján kívül annak 1810-es forrásában és a templomok közös processzionáléjában. Stációként az F-Pm 541 a Szent Memmius-templomot említi, az F-CECm 404 pedig a Szent Péter-apátságot, a kései székesegyházi forrás pedig nem utal processziós helyszínre. Az F-CECm 404 csak az *Exsurge Domine* antifónát említi, az F-CECm 362 pedig az *Aufer a nobis* litánián kívül az *Exaudi* és a *Positis* antifónákat. Bőséges antifónasort csak az F-Pm 541-ben találunk.

A rogációs napok részletes leírását már megtaláljuk a bencés processzionálékban is. Ki kell emelnünk, hogy a tanulmány elején említett négy bencés forrás anyaga nagy mértékben összetart, kronológiai különbözőségük ellenére.⁶¹ Az F-CECm 15, 16 és 30 szinte teljesen egyforma, ezért ez utóbbi kettő nem is szerepel a táblázatban, az F-CECm 18 némileg eltér, de nagyon sok esetben egyezik az előzőkkel. A monasztikus források rubrikái jóval szűkszavúbbak, mint a székesegyházéi, mégis, egy fontos részlet ezekből a forrásokból⁶² derül ki: Ascensio vigíliáján a város minden jelentős temploma részt vett a processzióban, de az F-Pm 541-ben csak a székesegyház szemszögéből látjuk az eseményeket. Azt, hogy milyen szertartások

⁵⁷ Itt csak incipittel, de a 10r-n kiírva.

⁵⁸ A Mindenszentek templomának kanonokjait – a templom elhelyezkedéséből adódóan – több helyen így említik a rubrikák: „canonici de insula”.

⁵⁹ Ez a két templom a Notre-Dame-hoz vezető út két oldalán, egymással szemben található, közvetlenül a Notre-Dame előtt, tehát ezzel a „helymeghatározással” jelezte, hogy akkor hangozzon el a fenti rezponzórium, mielőtt odaérnek a Mária-templomhoz.

⁶⁰ Csak kottás incipittel jelezve.

⁶¹ F-CECm 15: XV. század eleje, F-CECm 30: XVI. század eleje, F-CECm 16: XVI. század vége és F-CECm 18: XVII. század.

⁶² F-CECm 15, 58v és F-CECm 18, 64r.

előzték meg a körmenetet a Szent Péter- és a Szent Memmius-templomok szerzetesei részéről, azt a Szent Péter forrásaiból tudjuk meg: a Szent Memmius kano-nokjai érkeznek a Szent Péterhez, ahol a kereszt előtt éneklik: *Cornelius centurio*. Ezt követően a Szent Péter kántora kezdi az *Exsurge*-t, majd a hebdomadarius⁶³ mondja a kollektát. A kollekta végeztével együtt indulnak a Szent István (-kated-rális) felé. Az út elején a Szent Péter kántora kezdi a *De Ierusalem*et, vagy a *Cum iocunditatét*. Itt egy külön rubrikát találunk Ascensio vigíliájára, melyben az is szerepel, hogy „a szertartás fennmaradó része úgy, mint ahogyan azt a harmadik rogációs nap tartalmazza”. A vigíliának tehát valószínűleg nem volt külön szertar-tása, a rubrikában mégis fontosnak tartották azt is kiemelni. Az F-Pm 541 nem jelzi külön a vigíliát, viszont a szertartás hosszúsága és nagy mértékű eltérése az előző napoktól jelzi ennek a körmenetnek a kiemeltségét.

A kései processzionálék datálása alapján (XVIII–XIX. század) azt várhatnánk, hogy azok egy teljesen más, valószínűleg már tridenti hagyományt képviselnek. Tételválasztásukat tekintve ez nagy mértékben igaz is, de rubrikáik az F-Pm 541 tükrében igen figyelemre méltók. Amint fentebb említettük, Szent Márk ünnepe szerepel a két XVIII. századi processzionálékban,⁶⁴ benne a mise után elhangzó *Aufer a nobis* litániával,⁶⁵ továbbá az F-CECm 362 a harmadik rogációs napon az F-Pm 541-ben szereplőkkel megegyező stációkat említ, ugyan-olyan sorrendben.⁶⁶

Miután a *Litania Maior* és a *Litania Minor* ünnepeinek tételei sok esetben felváltva szerepelnek egyik vagy másik ünnephez kapcsolódva, a jelen forráscsoport tételrendjeinek összehasonlítását is érdemes az egyes tételek szemszögéből megkö-zelítenünk. Az *Exsurge Domine* a rogációs napok általánosan elterjedt szenteltvíz-hintő antifónája, a fent felsorolt ünnepek közül egyedül a CECm 362 által közölt Litania Maior nem tartalmazza. Hasonlóan széleskörű az alkalmazása az – egyéb-ként európai szinten elterjedt – ereklyék kiviteléhez kapcsolódó *Cum iocunditate* és *De Ierusalem exeunt* antifónáknak. Ebben a sorrendben találjuk meg őket a legtöbb ünnepen, de az F-Pm 541 az egyetlen, amely következetesen használja mindegyik körmenet indításakor mindkét antifónát. A Szent Péter forrásaiban mindhárom rogációs napon, sőt külön kiemelve Ascensio vigíliáján is szerepelnek, bár az ünnep második napjának leírása hiányzik.⁶⁷ Egyedi összefüggést látunk viszont az F-Pm 541 és az ágostonos processzionálék⁶⁸ között Litania Maior ünnepén, ahol a fenti két antifóna után, egymással egyezően és a többi forrástól különbözően a *Civitatem istam* antifóna is szerepel. A székesegyházi forrásokban nem találjuk nyomát ennek a három antifónának, de ennek oka lehet a rubrikák szűkszavúsága.

⁶³ A heti liturgiáért felelős szerzetes vagy kanonok.

⁶⁴ F-CECm 362 és 404.

⁶⁵ F-CECm 362, 53.

⁶⁶ F-CECm 362, 82.

⁶⁷ Az első rogációs napi rubrika utal az antifónák második napi használatára is.

⁶⁸ F-CECm 20.

Az általánosan elterjedt antifónákon kívül ki kell emelnünk néhány olyan egyedi, terjedelmes processziós antifónát is, melyek használata több forráson átível. Ezek közé tartozik a *Timor et tremor*, amely az F-Pm 541 mellett az F-CECm 20-ban is megtalálható, továbbá a *Populus Sion*, amely a középkori székesegyházi és bencés források mellett a székesegyház újkori forrásainak is része.⁶⁹ A *Populus Sion* antifóna azonban nem az egyetlen közös pont az F-Pm 541 és a bencés források között: a székesegyházi forrásban az első rogációs nap rubrikája ugyan csak a *Propitius esto* antifónát említi a *Populus Sion* előtt, de a *Propitius esto-Ego sum Deus-Populus Sion* hármasság egyaránt megtalálható az F-Pm 541-ben Lítania Major ünnepén, az F-CECm 15 és 18-ban pedig az első rogációs napon. A fenti tételcsoporton kívül még egy sorozat érdemel megkülönböztetett figyelmet. Az F-Pm 541 második rogációs napi és az F-CECm 20 *de tempore pestis* megjelölésű tételsora több ponton is hasonlóságot mutat. A processziót kezdő általánosan elterjedt antifónákon kívül a *Sint lumbi vestri-Domine Deus noster-Confitemini Domino-Oremus dilectissimi-Timor et tremor* csoport egyaránt szerepel mindkét forrásban (az F-CECm 20-ban csak rubrikával).

Kora középkori kódexekben még általános Lítania Maior és Minor ünnepén a litániák nagy száma, XVI. századi forrásokban azonban már ritkábban lehetünk ennek tanúi. Esetünkben e négy napon – Szent Márk ünnepén és a három rogációs napon – összesen 7 litánia hangzott fel.⁷⁰ Külön említésre méltók a verses litániák. A legtöbb helyen az *Aufer a nobis* kezdetű litánia hangzott fel. Eredeti helyén, Lítania Maior ünnepén, a mise után a székesegyház két processzionáléjában⁷¹ és az ágostonos processzionáléban⁷² találjuk meg. A bencés processzionálék közül az F-CECm 15 és 18 függelékében, az F-CECm 16, 18,⁷³ 30 pedig szintén az *Exaudivit*-mise után hozza,⁷⁴ de valamelyik rogációs napon, az ágostonos processzionále pedig az első rogációs nap elején is. A verses litániák közé tartozik a *Sancte sanctorum Deus* kezdetű is, mely forrásaink közül inkább a korábbiakban fordul elő, s nem változtat ezen az sem, hogy a bencéseknél még 17. századi forrásukba is továbbmásolták.⁷⁵ Liturgikus pozícióját tekintve a bencés és ágostonos források tartanak leginkább össze, amennyiben azt a rogáció első napján szerepeltetik. A második napra egyedül az F-Pm 541 írja elő, viszont mindegyik forrás megegyezik abban, hogy a tételt az *Exaudivit*-mise után regisztrálja. Forráscsoportunk tagjai közül a székesegyház XVI. századi és az ágostonosok hasonló korú processzionáléja gallikán eredetű litániákat is tartalmaz. A

⁶⁹ F-Pm 541, 51r; F-CECm 15, 54v; F-CECm 18, 60v; F-CECm 362, 75.

⁷⁰ Egyetlen ismétlés van benne, a háromszoros *Agnus Dei* invokációval kezdődő, Szent Márk ünnepén és a második rogációs napon is a mise előtt hangzik fel, utóbbi helyen csak rubrikában említve.

⁷¹ F-Pm 541, 56v és F-CECm 362, 35.

⁷² F-CECm 20, 53 r.

⁷³ Az F-CECm 18-ban két helyen szerepel.

⁷⁴ F-CECm 16, 58v; F-CECm 18, 64r; F-CECm 30, 58r. *Les manuscrits du processional*, I, 50.

⁷⁵ F-Pm 541, 62r; F-CECm 15, 49r; F-CECm 18, 56r; F-CECm 20, 105v.

Dicamus omnes kezdetű azonos helyen szerepel a két forrásban,⁷⁶ a *Clamemus omnes*⁷⁷ és a *Miserere pater iuste*⁷⁸ a litánia-ünnepek más-más helyein fordulnak elő. Mindhárom tétel liturgikus alkalmazására jellemző viszont, hogy a mise előtti processziós részben jelennek meg.⁷⁹

Talán a város legérdekesebb processziója a Püünkösd hétfőjén és keddjén zajlott ereklyés körmenet. E processzió esetében ki kell tágítanunk a tanulmány címében jelzett időhatárokat. Paul Lucot 1881-ben írott könyvében részletesen foglalkozik az ereklyés körmenettel, több châlons-i templom több korból fennmaradt ordóját vizsgálva.⁸⁰ Részletes eredményeinek bemutatására jelen tanulmányban nincs lehetőség, mégis, miután XIX. századi kora miatt a könyv nem része a mai szakmai látóhatárnak, ezért néhány jelentősebb ponton hivatkozunk rá. Lucot legkorábban vizsgált forrása egy XIII. századi ceremoniále, mely részletesen tárgyalja a körmenetet, tehát a XIII. század közepén már biztosan létezett. Lucot szerint viszont élő hagyomány volt még az ő korában is, tehát időhatárait kiterjeszthetjük egészen a XIX. század végéig.⁸¹ A körmenet eredetét a fent említett ceremoniále a következő rubrikával jelöli: „ad laudem Dei et patriae liberationem”.⁸² Lucot fejtegetései alapján arra a következtetésre jut, hogy e városi ceremónia eredetileg a normann inváziótól való megszabadulást ünnepelte.⁸³ Az alábbiakban a körmenet leírását az F-Pm 541-es számú processzionáléból követjük nyomon, kiegészítve azt azokkal az adatokkal, amelyekkel a város többi templomának forrásai szolgálnak. A a processzió legjelentősebb stációit, rételeit, szereplőit és tárgyait a következő, 1. táblázatban foglaltuk össze a Mazarine 541 rubrikái alapján.

A város kapujánál fogadják Szent Leudomirus⁸⁴ ereklyéit a *Leudomire Pater* rezponzóriumot énekelve, majd az ereklyékkal együtt bevonulnak a katedrálisba, egészen az oltárig. Itt ünnepélyesen felhozzák a következő ereklyetartókat: a kis ereklyetartót, Szent Lupentius ereklyetartóját (*Hic est vir* rezponzórium), majd Szent Leudomirus-é, végül Szent Alpinus-é zárja a sort (*Sancte pontifex* rezponzórium). Mindezek

⁷⁶ F-Pm 541, 57v; F-CECm 20, 98r. A New Grove lexikon szerint – önmagának ellentmondva – ambrózián és gallikán eredetű is. Michel Huglo–Edward Foley–David Nutter–John Harper, „Litany” és Michel Huglo–Jane Bellingham–Marcel Zijlstra, „Gallican Chant”, in *The New Grove Dictionary...*, Vol. 14, 879 és Vol. 9, 469.

⁷⁷ F-Pm 541, 65r, Rogáció3; F-CECm 20, 52r; Litanía Maior.

⁷⁸ F-Pm 541, 63r, Rogáció3; F-CECm 20, 106v; Rogáció1. Michel Huglo szerint korai aquitán és mozarab forrásokban is előfordul. Michel Huglo, „Les preces des graduels aquitains empruntées à la liturgie Hispanique”, *Hispania Sacra* 8 (1955), 365, 370–372, 376.

⁷⁹ Egyetlen kivétel a *Miserere pater iuste* az ágostonos processzionálében: az első rogációs napon a mise után szerepel.

⁸⁰ Paul Lucot részletezi e processzió jelenlétét a XIII. századtól egészen saját koráig, tehát a XIX. század végéig. Lucot, *La procession des chasses à Châlons...*

⁸¹ Lucot, *La procession des chasses à Châlons...*, 12.

⁸² Lucot, *La procession des chasses à Châlons...*, 47. A Mazarine 541-ben is szerepel ez az idézet a menet indulásakor: F-Pm 541, 70r.

⁸³ Lucot, *La procession des chasses à Châlons...*, 15–23.

⁸⁴ Châlons püspöke az V. században. Az ereklye őrzőhelye a Mindenszentek apátság volt. Lucot, *La procession des chasses à Châlons...*, 48–49.

Helyszín	Tárgyak	Személyek	Ének
A város kapuja	kis-ereklyetartó, Lupentius, Leudomirus, Alpinus ereklyéi		<i>Leudomire pater</i> (R) <i>Hic est vir</i> (A) <i>Sancte pontifex</i> (R)
Szent Péter felé			<i>Veni Creator</i> (himnusz) <i>Civitatem istam</i> (R)
Szent Alpinus vagy a forum			<i>Fulgebunt iusti</i> (antifóna) <i>Sint lumbi vestri</i> (R) <i>Regina caeli</i> (A)
A Szent Nicasiustól a Szent Péterig			<i>Sanctorum meritis</i> (H)
		Szent Péter monachusai az ereklyéket fogadván	<i>Concede nobis</i> (R)
Szent János felé			<i>Inter natos mulierum</i> (R)
Szent Memmius felé			himnuszok: <i>Exsultet caelum laudibus</i> (de apostolis) <i>Sanctorum meritis</i> (de martyribus) <i>Laetetur ecclesia</i> (de S. Memmii) <i>Iste confessor</i>
		Szent Memmius kanonokjai az ereklyéket fogadván	<i>Concede nobis</i> (R)
Szent Memmius	Szent Memmius, Donatianus és Domitianus ereklyéi		A fenti himnuszok vagy responzóriumok közül valamelyik.
Székesegyház	Az ereklyetartók a számukra elkészített helyen		<i>Sint lumbi vestri</i> (R), vagy más alkalmas responzórium

1. táblázat

végeztével a processzió a Szent Péter-apátság felé veszi útját, útközben először a *Veni Creator* himnuszt és a *Civitatem istam* responzóriumot énekelve. Szent Alpinus templománál vagy a fórumon a *Fulgebunt iusti* antifóna vagy a *Sint lumbi vestri* responzórium következik, majd a *Regina caeli*. A Szent Nicasiustól a Szent Péterig a *Sanctorum meritis* himnuszt énekelik, majd a Szent Péter monachusai átvesszik az ereklyéket, s azokkal belépve a templomba a *Concede nobis* responzóriumra kerül sor. A processzió a Szent János felé folytatódik, útközben az *Inter natos mulierum* responzórium hangzik fel, majd a Szent Memmius felé haladva himnuszok a szent tiszteletére: az apostolok communéjából az *Exsultet caelum*, a mártírok communéjából a *Sancto-*

rum meritis, vagy Szent Memmiusról a *Laetetur ecclesia*, továbbá a szintén *communis Iste confessor* is a lehetőségek között szerepel. A Szent Memmiushoz érkezve annak kanonokjai (a Szent Péter monachusaihoz hasonlóan) kilépnek a templomból, és a *Concede nobis* éneklése közben fogadják az ereklyét. A rezponzóriumot befejezve, Szent Memmius, Szent Donatiano és Domitiano ereklyéit⁸⁵ felemelik a helyükről, és átviszik a katedrálisba az *Alme decus* éneklése közben. Végül amíg a Szent Memmius és hét más szent ereklyéivel átvonulnak a székesegyházba,⁸⁶ addig „ad devotio-nem” a fenti himnuszokat és rezponzóriumokat lehet énekelni. A városfalhoz érve a kántor intonálja a *Te Deumot*, és így visszaérkezik a processzió a székesegyházhoz. Itt Szent Memmius és a többi szentek ereklyéit a nekik elkészített helyre helyezik, mi-közben a kántor a *Sint lumbi vestri* rezponzóriumot énekli (vagy más odaillőt).

Püünkösöd harmadnapján az ereklyék visszavitele történik az eredeti őrzőhelyükre az előző napihoz hasonló ünnepélyes processzióban. Itt a Mazarine 541 rubrikája lényege-sen szűkszavúbb, és a hétfői eseményekre utal. Az ereklyékkel – melyek sorát a rubrika szerint a Memmius-ereklye zárja – elindulnak a Mindenszentek temploma felé. Annak apátja és kanonokjai fogadják a menetet a *Concede nobis* rezponzórium-mal. Itt visszahelyezik őrzőhelyére a Szent Leudomirus-ereklyét, majd folytatják útjukat a Notre-Dame felé, ahol annak kanonokjai fogadják őket. Ezután Szent Memmius és társai ereklyéit visszaviszik a Szent Memmius-apátságba, de már csak annak funkcionáriusai, az *Alme decus* rezponzóriumot énekelve. A székesegyház részt-vevői visszatérnek saját templomukba, eközben a *Tua est potentia* rezponzóriumot éneklük, majd a kórusba lépve a *Sancte Stephane* antifóna hangzik fel.

A Szent Péter processzionáléiban nem találjuk meg ezt a körmenetet,⁸⁷ de a Városi Könyvtár 362-es jelzetű, a székesegyház 1755-ös keltezésű processzionáléja hasonló processziókat ír le, immár francia nyelvű rubrikáiban. Püünkösöd hétfőn a katedrális klérusa a kanonokok⁸⁸ elé megy a nagykapun. A Mindenszentek tisztség-viselői Szent Leudomirus ereklyéinek vitele alatt az *Ego sequester* rezponzóriumot éneklük, majd a kórusba lépve a *Qui vicerit* antifónát. A Szent Alpinus-templomnál a *Dilectus a Domino* rezponzóriumot éneklük, majd Leudomirus, Lupentius és Alpinus ereklyéinek kivitelekora a kis sekrestye melletti ajtón kilépve a *Veni Creator* himnusz, végül az *Ego consolabor* rezponzórium hangzik fel. Stációt tartanak a Szent János-

⁸⁵ A rubrika „*corpus Sancti Memmii*”-t ír, de valószínű, hogy csak ereklyéről van szó. Szent Memmius ereklyéinek kivitele azért is jelentős, mert a szent sírja már a VI. századtól kiemelkedő zárándokhellyé vált. Erről Tours-i Szent Gergely châlons-i útleírásában értesít bennünket. Barber, *Ils sont passés à Châlons ...*, 14.

⁸⁶ Ezekből a rubrikákból csak az első két ereklyecsoportha történik világos utalás, a XIII. századi ordók azonban pontosítják a harmadikat is: az elsőben az úgynevezett kis ereklyetartó, Szent Alpinus és Szent Lupentius, a másodikban Szent Donatianus, Szent Memmius és Szent Domitianus, harmadikban pedig Szent Leudomirus és Szent Elaphus ereklyéit vitték. Régebbi források szerint birtokukban volt Szent Memmius pásztorbotja is. Lucot, *La procession des chasses à Châlons...*, 37, 4. lábjegyzet

⁸⁷ A Lucot által közölt források között sem szerepel a Szent Péter-apátságból való ordo, tehát egyelőre nincs fellelhető adat, amely ennek a templomnak a szemszögéből írná le az eseményeket.

⁸⁸ A Mindenszentek kanonokjai.

templomnál, majd a Mazarine 541-hez hasonlóan itt is a folyónál⁸⁹ szólal meg a *Te Deum*. A katedrálishez visszaérkezve a kántor és a succentor kappába öltözve a *Gratias agimus* motettát⁹⁰ énekli, majd következik egy antifóna Szent Memmiusról (*Secundum gratiam*) és egy másik a szentek communéjából (*Fulgebunt iusti*). Ezt követi a *Te Deum* ismételt éneklése, ezúttal orgona és kórus alternatim előadásában.⁹¹ Pütkösd keddjén a hajnali mise után a processzió megkezdése előtt – az előző naphoz hasonlóan – a *Qui vicerit* és a *Dilectus a Domino* hangzik fel, majd a processzió elindulásakor a *Veni creator*. Míg az első napi processzió lényegesen rövidebb ebben a kései forrásban (nem mennek el a városon kívüli Szent Memmiushoz, csak a Szent János-templomig), addig pütkösd keddjén – az F-Pm 541 számú kézirat leírásához hasonlóan – a Mindenszentek temploma után a Notre-Dame a másik stációs templom. Két tételről kapunk említést: a menet indulásakor az *Adeste Sancti* rezponzóriumot éneklik, majd az egész processzió végén, a katedrális kórusába érve – a Litanía Maior körmenetéhez hasonlóan – a *Positis* antifóna hangzik fel. Az ágostonos kánokok processzionáléjában nem szerepel ez a körmenet, de Lucot idéz egy XIII. és egy XVIII. századi ágostonos ordót, amelyek pontosan ugyanazt a körmenetet írják le, mint amelyet az F-Pm 541-ben találunk.⁹²

A fenti processzió-leírás érzékletesen ábrázolja, hogy a Pütkösd hétfői és keddi ereklyés körmenet élő hagyomány volt még a XVIII. századi Châlons-ban is. A processzió helyszínei, útvonala, szereplői sok hasonlóságot mutatnak a korábbival, feltűnő azonban, hogy a tételválasztás erőteljesen eltér a XVI. századi és a XVIII. századi forrásokban. Ennek fő oka lehetett Choiseul-Beaupré, châlons-i püspök, jezsuita alapokon nyugvó általános liturgikus reformja 1736-ban, amely nagy részben eltörölte a korábbi hagyományokat.⁹³ A 2. táblázat összefoglalja a processzió legjelentősebb stációit, tételeit, szereplőit, és tárgyait a Mazarine 541 rubrikái alapján.

A székesegyház XVI. századi kéziratának 97v oldalán egy városi processziót találunk, melynek céljáról mindössze annyit ír a rubrika: „pro utilitate impetranda vel adversitate amovenda in qua processione omnes congregationes civitatis debent convenire”, azaz „valamilyen kieszközlendő hasznos célért vagy elhárítandó ártalom ellen, amelyen a város minden közösségének illik összegyűlnie”. A processzió elemei sok esetben emlékeztetnek a rogációs körmenetekre: az *Exsurge Domine* és a *Veni creator* éneklése

⁸⁹ Egészen pontosan: „a Nau hídján”.

⁹⁰ Ebben a forrásban már több polifón tételt is találunk.

⁹¹ F-CECm 362, 119.

⁹² Lucot, *La procession des chasses à Châlons...*, 48–62.

⁹³ Laplatte, „Châlons-sur-Marne”, 319; Lucot, *La procession des chasses à Châlons...*, 62, 1. lábjegyzet. Lucot a Mindenszentek apátság XVIII. századi ceremóniáléjának szövegét közli többek között, és ennek datálását a liturgikus reform alapján pontosítja: 1736 előtti, mivel főként még a régi tételeket tartalmazza.

után kilépnek a székesegyházból. Ezek után a rubrikák több lehetőséget adva folytatják a processzió leírását. Az előre elkészített stáció felé a *Civitatem* rezponzóriumot, vagy más, az alkalomhoz illő éneket énekelnek, majd a stációs templomba belépve arról a szentről énekelnek, aki az adott stációs templom patrónusa. Itt különböző szándékokról mondhatnak misét, melynek befejeztével a *Beata Dei* vagy más Mária-antifóna hangzik fel, végül mindenki visszatér a saját templomába. A székesegyház klérusa az *Ave senior Stephane* rezponzóriumot éneklí a templomba lépéskor, verzus és oratio nélkül. Ezt követi a kódexben egy „Missa de Pace”, amely valószínűleg az előzőleg rubrikában megjelölt mise, hiszen communiója után hasonló processzió-leírást találunk, mint a 97v oldalon. A *Beata Dei* és az *Ave senior Stephane* között kottával szerepel még két rezponzórium (*Tua est potentia* 100r, *Ex eius tumba* 100v), végül ezt követi a forrás talán legbővebb litániája, benne helyi jelentőségű szentekkel: a sort Remigius, reimsi érsek nyitja,⁹⁴ majd Memmius, Domitianus, és Donatianus, Châlons első püspökei következnek. A püspökök sorát folytatja Alpinus, Elaphius és Leodomirus,⁹⁵ végül, a felsorolás legvégén találjuk a helyi női szenteket: Poma (Memmius nővére) és Syria, a Szent Sulpicius-apátság első apátnője. Ez a processzió-leírás nem szerepel a többi vizsgált châlons-i forrásban.

A város közös ceremóniái között kell említenünk a *Laudes episcopit* is,⁹⁶ hiszen, ha a püspök jelen volt a fentebb említett városi ceremóniakon, akkor a többi templom közösségeire is vonatkozott ennek éneklése. Nagyszabású *Christus vincit*et képzeljünk magunk elé, amely különösen akklamációinak és válaszainak dallamfelépítésével hívja fel magára a figyelmet.⁹⁷ Invokációiban a helyi szentek tekintetében szűkszavú, mindössze Remigius, Szent Márton⁹⁸ és Szent Memmius szerepel benne.

A fentiekben tehát láthattuk Châlons-en-Champagne püspöki székhelynek a XIII. századtól a XVIII. századig folyamatosan virágzó közös liturgikus életét, melyben a székesegyház klérusán kívül a város szerzetesi és plébániatemplomai is részt vettek. Közös processziós szertartásaik voltak a virágvasárnap, a Húsvét heti, a búzaszentelő és a rogációs, a Pünkösöd utáni ereklyés, a különböző szándékokra megtartott és a püspököt fogadó körmeneteknek. Ezekben a városi szertartásokban hasonlóság mutatkozik egyrészt a helyszínek, másrészt a szereplők, harmadrészt pedig a tételek vonatkozásában.

A helyszíneket tekintve a székesegyház korai és kései forrásai felelnek meg egymásnak a legtöbb helyen (rogáció első és harmadik napján, Pünkösöd harmadnap-

⁹⁴ Reims VI. századi érseke.

⁹⁵ Châlons püspökeinek sorát Louis Duchesne könyvében találjuk. Louis Duchesne, *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule*. Tome III. Les provinces du Nord et de l'Est (Paris: A. Fontemoing, 1915), 92–97.

⁹⁶ 102v.

⁹⁷ E tanulmány keretei nem engedik meg dallamainak részletes elemzését, amelyek a *b*-k és *h*-k kezelésében mutatnak sok érdekességet.

⁹⁸ A helyi szentek közötti feltüntetésének hátterében a Châlons-en-Champagne agglomerációjában található Saint Martin-sur-le-Pré település áll, mely Szent Márton champagne-i útjáról kapta a nevét. Ravaux, „Histoire topographique de Châlons-sur-Marne”, 69.

ján), a többi forrás leírásában vagy nem találunk helyszínrre vonatkozó rubrikákat, vagy más helyszíneket írnak le, mint az F-Pm 541 rubrikái. Szereplők tekintetében első látásra azt figyelhetjük meg, hogy mindenki szerepelt más templomban, mégis, a rubrikákat alaposabban áttekintve kitűnik, hogy a székesegyház és a Szent Memmius-templom kanonokjai kapják a legtöbb liturgikus funkciót a saját templomukon kívül. Sok helyen esik szó gyerekek előénekesi szerepéről a liturgiában, de ezek a gyerekek kizárólag a székesegyházhoz tartoztak.⁹⁹

A tételek egyezéseiről, egymásnak megfeleléseiről már esett szó az egyes ünnepeknél, mégis talán érdemes ezeket röviden összefoglalnunk, hiszen néhány tétel több ünnepen is jelentős szerepet kapott. Az *Exsurge Domine* több esetben is a körmenetet indító antifóna volt, melyhez szentelvízhintés társult (Litania Maior, Rogációs napok, városi körmenet különböző szándékokra). A *Cum iocunditate* és *De Jerusalem exeunt* az ereklyék kiviteléhez kapcsolódott, a *Concede nobis*¹⁰⁰ pedig az ereklyék fogadásához. A székesegyház kórusába való belépéshez az F-Pm 541 az *Ave senior Stephane* antifónát írja elő¹⁰¹ (egyetlen kivétel Pünkösöd harmadnapja, amikor a *Sancte Stephane* szólal meg),¹⁰² ugyanennél a mozzanathoz az újkori források a *Positis* antifónát használják.¹⁰³

A fenti elemzésekből láthattuk, hogy ugyan olyan processzióval nem találkozunk a városban, mely minden egyes forrásban egyformán szerepelne, mégis sok összefüggés támasztja alá a templomok liturgikus együttműködését. Találunk néhány olyan pontot, ahol a források hasonlóak (Virágvasárnap és a rogációs napok szertartásának, továbbá az *Aufer a nobis* litániának a jelenléte), bizonyos pontokon a bencés források és a katedrális korai forrása felelnek meg egymásnak (például a *Propitius esto—Ego sum—Populus Sion* tételcsoport alkalmazásában), a harmadik napi rogáció stációrendjében, az *Ave rex noster* és a *Populus Sion* alkalmazásában a katedrális korai és kései forrásai tartanak össze, továbbá figyelemre méltók a XVI. századi székesegyházi és ágostonos források – a többiekétől eltérő – egyezései (Szent Márk ünnepe, az ereklyék kiviteléhez a *Civitatem istam* antifóna használata, a *Timor et tremor* és a gallikán eredetű litániák alkalmazása). Végül, de nem utolsó sorban meg kell említenünk az F-CECm 404-es számú kéziratot, amely Húsvét hetének processzió-leírásaiban mutat közösséget a székesegyház XVI. századi processzionáléjával. Árnyalt képet kapunk tehát arról, hogy az egyes templomok szemszögéből hogyan írták le a konkrét processziókat a különböző korokban, mégis az eltérések mögött kirajzolódik a kiemelt ünnepeken történő közös liturgia végzésének szándéka, amely a XVIII. századra egy közös használatú processzionále (F-CECm 404) elkészítésében csúcsonodott ki.

⁹⁹ Ez vagy a székesegyház kiemelkedő szerepére utal a városon belül, vagy azzal függ össze, hogy csak a székesegyház tartott fenn olyan iskolát, melynek tanulói képesek voltak ellátni ilyen feladatokat.

¹⁰⁰ F-Pm 541, 70v és F-CECm 15, 80r.

¹⁰¹ Néhány helyen „kereszt előtt” rubrikával jelzik, de a szent kereszt oltár általános helye (így ebben a székesegyházban is) a kórusrekesztő előtt, tehát ugyanarról a helyről van szó) F-Pm 98r, 72v, 57v, 63r. Ezek a helyeken kívül a karácsonyi ünnepkör több pontján is előfordul.

¹⁰² F-Pm 541, 71v.

¹⁰³ F-Pm 362, 35 és 135.

2. táblázat

Litania Maiore

F-Pm 541	F-CECm 362	F-CECm 403
In letania maiore cantamus in choro nostro hanc antiphonam.		(CECm 404) Saint Pierre
<i>Exsurge Domine adiuva nos</i> (A) 48v		<i>Exsurge</i> 70
Presbyter: <i>Dominus vobiscum...</i> Collecta. Oremus. <i>Parce Domine parce populo...</i> Dum pergimus ad Sanctum Memmium cantamus has antiphonas		
<i>Cum iocunditate</i> (A) 48v		
<i>De Ierusalem exeunt</i> (A) 49r		
<i>Civitatem istam</i> (A) 49v		
In vico ante forum		
<i>Fulgebunt iusti</i> (A) 49v		
<i>Ecce populus custodiens</i> (A) 50r		
<i>Propitius esto</i> (A) 50r		
<i>Ego sum Deus patrum vestrorum</i> (A) 50v		
<i>Populus Sion convertimini</i> (Aproc) 51r		
<i>Timor et tremor</i> (Aproc) 51r		
Si tempus fuerit aridum		
<i>Exarsit terra arverunt</i> (A) 52v		
<i>Domine rex Deus Abraham</i> (A) 52v		
<i>Numquid est in idolis</i> (A) 53r		
Antiphona pro serenitate		

F-Pm 541	F-CECm 362	F-CECm 403
Antiphona pro serenitate		
<i>Inundaverunt aquae (A)</i>	53r	
Ante Crucifixum duo subdiaconi incipiant.		
<i>Agnus Dei (lit)</i>	53v	
Ad missam commemorationes de Sancto Petro, Sancto Memmio. Sancto Domitiano Donatiano tamen.		
<i>Exaudivit de templo</i>	55r	
	La messe étant fini 2 enfants ou 2 clercs chantent la litanie suivante et la procession part. <i>Aufer</i> Le choeur répond ainsi alternativement:	
<i>Aufer a nobis (lit)</i>	56v	<i>Aufer a nobis</i> etc. et <i>Miserere</i> etc. 35
	Après que les clercs on chanté <i>Exaudi</i> dans lequel ils invoquent les Saints dont ils prennent les noms des litanies ordinaires p. 31. Après l'invocation de plusieurs saints au lieu d'ora ils disent <i>Orate pro nobis</i> . En rentrant dans le choeur de l'église Cathédrale on chante <i>Positis</i> 34.	

1. rogáció

F-Pm 541		F-CECm 15		F-CECm 18		F-CECm 20	
Ad Sanctum Petrum						In processionibus rogationum Ant.	
<i>Exsurge Domine</i> 1 ¹⁰⁴	57v	<i>Exsurge Domine</i>	37r	<i>Exsurge Domine</i> ¹⁰⁵	44v	<i>Exsurge Domine</i>	50r
		Postea pergimus ad Sanctum Memmiam et incipit cantor antiphonae quae sequitur					
<i>De Ierusalem</i> 3	57v	<i>De Ierusalem</i>	37r	<i>De Ierusalem</i>	45r	<i>De Ierusalem</i>	51r
<i>Cum iocunditate</i> 2	57v	Cum iocunditate: Quaere in secunda die		Cum iocunditate: Quaere in post antiphonam(?)		<i>Cum iocunditate</i>	50v
				<i>Inter natos mulierum</i>	45v		
<i>Civitatem</i> 4	57v					<i>Civitatem istam</i>	51v
<i>57v Dicamus omnes + Domine miserere</i> (Lit) 9							
<i>Fulgebunt</i> 6	57v						
<i>Ecce populus</i> 5	57v	<i>Ecce nunc populus custodiens</i> (A)	37v	<i>Ecce populus custodiens</i> (A)	45v		

¹⁰⁴ Miután a foliószámok nem adnak rá egyértelmű utalást, ezekkel a számokkal jelzem a tételek sorrendjét a forrásban. Táblázatban való elhelyezkedésük a Szent Péter-apátság forrásaihoz igazodik.

¹⁰⁵ Mintha közvetlenül a tétel előtt el lenne vágva a lap, és egy húsvéti verzikus és oráció látszik előtte. Semmi utalás a rogációra (nincs rubrika).

1. rogáció

F-Pm 541	F-CECm 15	F-CECm 18	F-CECm 20
	<i>Custodit Dominus animas</i> (V?) 38r	<i>Custodit Dominus animas</i> (V?) 46r	
	<i>In sanctis gloriosis</i> (A) 38v	<i>In sanctis gloriosis</i> (A) 46v	
	<i>Annunciate inter gentes gloriam</i> 39r (A)	<i>Annunciate inter gentes gloriam</i> 46v (A)	
	<i>Plateae Ierusalem</i> (A) 39v	<i>Plateae Ierusalem</i> (A) 47r	
	<i>Ierusalem civitas sancta</i> (A) 39v	<i>Ierusalem civitas sancta</i> (A) 47v	
<i>Propitius esto</i> 7	57v <i>Propitius esto</i> (A) 40r	<i>Propitius esto</i> (A) 47v	
	<i>Ego sum Deus</i> (A) 40r	<i>Ego sum Deus</i> (A) 48r	
<i>Populus Sion</i> 8	57v <i>Populus Sion</i> (A) 40v	<i>Populus Sion</i> (A) 48v	
	<i>Domine Deus noster</i> (A) 42r	<i>Domine Deus noster</i> (A) 49r	
	<i>Confitemini Domino</i> (A) 42r	<i>Confitemini Domino</i> (A) 49v	
	<i>Exclamemus omnes</i> (A) 42v	<i>Exclamemus omnes</i> (A) 49v	
	<i>Parce Domine</i> (A) 43r	<i>Parce Domine</i> (A) 50r	
	<i>Iniquitates nostrae</i> (A) 43r	<i>Iniquitates nostrae</i> (A) 50v	
	Ante templum sci Joannis Baptistae		
	<i>Perpetuis nos</i> (A) 43v	<i>Perpetuis nos</i> ¹⁰⁶ (A) 51r	
	Ante crucifixum scae Memmi, cantor incipit Responsorium quod sequitur	Ante crucifixum sci Memmii, cantor incipit respond(sic!) quod sequitur	
	<i>Alme decus confessorum</i> 44r	<i>Alme decus confessorum</i> 51r	

¹⁰⁶ Nincs rubrika, de a Perpetuis nos Keresztelő Szent Jánosról szól.

1. rogáció

F-Pm 541	F-CECm 15	F-CECm 18	F-CECm 20
	Post ea cantor et succentor stantes ante Crucifixum cantant ¹⁰⁷ versum quod sequitur.	Post ea cantor et succentor stantes ante Crucifixum cantant versum qui sequitur. Conventus recipit Agnus Dei	
	<i>Agnus Dei</i> (lit)	45r <i>Agnus Dei</i> (lit)	52r <i>Clamemus omnes una voce: Domine miserere.</i> (lit) 52
	Hanc missam quae sequitur cantamus ad Sanctum Memmium et ad Sanctum Stephanum		
Missa <i>Exaudivit</i> . In hac missa fiunt commemorationes de resurrectione, de Sancto Petro, de Sancto Elaphio, de sanctis quarum erit nativitatis et de omnibus sanctis.	<i>Exaudivit</i>	47r <i>Exaudivit</i>	54r
	Post missam cantor et succentor cantant versum qui sequitur:	Post missam cantor et succentor cantat versum qui sequitur:	
59r <i>Kyrie</i> (Lit)	<i>Sancte sanctorum Deus</i>	49r <i>Sancte sanctorum Deus</i>	56r

¹⁰⁷ A rubrikában a pontos szó: *tontant*, ami valószínűleg elírás, a *cantant* és a *tonant* szó összekeverésével. Az F-CECm 16, 46r rubrikája alapján javítva.

1. rogáció

F-Pm 541	F-CECm 15	F-CECm 18	F-CECm 20
	Supra tuni has sanctibus in introitu templim reincipitur <i>Sancte Petre. Et conventus respondet. Rex Apostolorum.</i> Ante Crucifixum		
	<i>Christus resurgens</i>		
	Dominus abbas vel prior dixit versus et collectam.		

2. rogáció

F-Pm 541	F-CECm 20	F-CECm 362	F-CECm 403
Ad Sanctum Memmium	De tempore pestis	St. Loup	
	<i>Aufer a nobis (lit)</i>	95	
<i>Exsurge</i>	59v <i>Exsurge Domine</i>	96r <i>Exsurge</i>	73. <i>Exsurge</i> 107
<i>Cum iocunditate</i>	59v <i>Cum iocunditate</i>	96r	<i>Populus Sion</i> 110.
<i>De Ierusalem</i>	59v <i>De Ierusalem</i>	96v	
<i>Genti peccatrici (R)</i>	59v (<i>Genti peccatrici</i>	100r)	
	<i>Civitatem istam</i>	97r	
	<i>Fulgebunt iusti</i>	97v	
	<i>Dicamus omnes: Domine miserere.</i>	98	
	(<i>Kyrie</i>	99v)	

2. rogáció

F-Pm 541	F-CECm 20	F-CECm 362	F-CECm 403
In vico ante forum			
<i>Sint lumbi vestri</i> (A)	60r	<i>Sint lumbi vestri</i> (A)	100v
<i>Domine Deus noster</i> (A)	60r	<i>Domine Deus noster</i> (A)	101r
<i>Confitemini Domino</i> (A)	60v	<i>Confitemini Domino</i> (A)	101r
<i>Oremus dilectissimi</i> (Aproc)	60v	<i>Oremus dilectissimi</i> (A)	101v
Ant. <i>Timor et tremor</i> ut supra.	61v	<i>Timor et tremor</i> (A)	102v
Duo diaconi ante Crucifixum:			
<i>Agnus Dei.</i>		<i>Agnus Dei</i>	104v
Ante altare: <i>Exaudi Deus.</i>			
Missa: <i>Exaudivit</i>			
Missa: <i>Exaudivit</i>		<i>Exaudivit</i>	105r
<i>All. Propitius esto</i>	61v		
Post missam idem diaconi ante altare incipiant.			
<i>Sancte sanctorum Deus immortalis</i> (Lit)	62r	<i>Sancte sanctorum Deus immortalis</i>	105v
Post haec exeuntes revertimus cantando letaniam.			
		<i>Populus Sion</i>	75.
		<i>Exaudi Domine deprecationem</i>	76.

3. rogáció

F-Pm 541	F-CECm 15	F-CECm 18	F-CECm 20
<i>Exsurge</i>	62v FERIA tertia incipitur a cantore <i>Exsurge.</i>	51v FERIA tertia incipitur a cantore <i>Exsurge.</i>	58r <i>Exsurge</i> 106r
			<i>Cum iocunditate</i> 106r
			<i>De Ierusalem</i> 106r
			<i>Parce Domine, parce populo tuo.</i> 106r
			<i>Miserere Pater juste et omnibus indulgentiam dona (lit)</i> ¹⁰⁸ 106v
F-Pm 541	F-CECm 15	F-CECm 18	
Ad Sanctum Sulpicium	Cetera omnia ut supra heritum fuit. Extra templum incipitur a cantore	Cetera omnia ut supra heritum fuit. Extra templum incipitur a cantores antiphonae quae sequitur	
<i>Cum iocunditate</i>	62v <i>Cum iocunditate</i>	51v <i>Cum iocunditate</i>	58r
<i>De Ierusalem</i>	62v		
	<i>Ecce populus custodiens</i>	52r <i>Ecce populus custodiens</i>	58v
	<i>Propitius esto</i>	52v <i>Propitius esto</i>	59r
	<i>Ambulate sancti Dei ingredimini</i>	52v <i>Ambulate sancti Dei ingredimini</i>	59r
	<i>Ambulate sancti Dei ad locum</i>	53r <i>Ambulate sancti Dei ad locum</i>	59v

¹⁰⁸ A vége hiányzik.

3. rogáció

F-Pm 541	F-CECm 15	F-CECm 18
	<i>Ego sum Deus</i>	53v <i>Ego sum Deus</i> 60r
	Ante templum sancti Nichasii	54r Ante templum sancti Nichasii
	<i>Gaudent in caelis animae sanctorum</i>	54r <i>Gaudent in caelis animae sanctorum</i> 60v
	<i>Populus Sion</i>	54v <i>Populus Sion</i> 60v
	<i>Parce Domine</i>	55r <i>Parce Domine</i> 61r
	Supra pontem Alpini canate	55v Supra pontem de pute sava ant.:
	<i>Cum pervenisset</i>	55v <i>Cum pervenisset</i> 61v
<i>Parce Domine parce populo</i> (A)	62v	
Intrantes ecclesiam Sancti Sulpicii		
<i>Confessor Domini Sulpici</i> (R)	62v 95r	
Duo canonici Sancti Memmii cantant hos versus		
<i>Miserere Pater iuste</i> (Lit)	63r	
ad ecclesiam omnium sanctorum		
<i>Domine imminuti sumus</i> (A)	64r	
<i>Exclamemus omnes ad Dominum</i> (A)	64v	
Intrantes ecclesiam omnium sanctorum		
<i>Salvator mundi</i> (A)	64v 10r	
Qua finita duo canonici eiusdem ecclesiae cantant hos versus.		
<i>Clamemus omnes una voce</i> (lit)	65r	

3. rogáció

F-Pm 541		F-CECm 15		F-CECm 18	
Post haec canonici de insula remanentibus. Nos et monachii Sancti Petri et canonici Sancti Memmii pergimus ad Sanctam Mariam cantantes responsorium.					
		<i>Vigilate ergo</i>		56v	
		Supra pontem qui nauta dicitur:		Supra pontem qui nauda dicitur: 62v	
<i>Muro tuo inexpugnabili</i> (R)	66r	<i>Muro tuo inexpugnabili</i>	57r	<i>Muro tuo inexpugnabili.</i>	
		Ante crucifixum sci Stephani		Ante crucifixum sci Stephani	
		<i>Ave senior Stephane</i> (A)		57v <i>Ave senior Stephane</i> (A) 63r	
<i>Iniquitates nostrae</i> (A)	66v				
Inter sanctum Germanum et Sanctum Alpinum		Ante templum sci Alpini ¹⁰⁹		Ante templum sci Alpini	
<i>Sint lumbi vestri</i> (R)	66v	<i>Sint lumbi vestri</i> (R)	56r	<i>Sint lumbi vestri</i> (R) (V: <i>Vigilate ergo</i>) 62r	
Intrantes ecclesiam Beatae Mariae cantamus hanc antiphonam					
<i>Alma</i> (A)	67r				
Qua finita duo presbyteri nostri ¹¹⁰ incipiunt letaniam					
<i>Kyrie</i> (Lit)	67r				

¹⁰⁹ Amint azt a fólió-szám is jelzi, a *Cum pervenisset* után következik.

¹¹⁰ Székesegyházi presbiter.

3. rogáció

F-Pm 541	F-CECm 15	F-CECm 18
<p>Postquam dicitur <i>Sancta Maria</i>. Canonici eiusdem ecclesiae remanentibus. Ibi monachi Sancti Petri et canonici Sancti Memmii letanias agentes redeunt ad ecclesias suas et nos ad nostram perficiendo letaniam.</p>		
		Post missam
		<i>Aufer a nobis</i>
		64r
F-CECm 362		F-CECm 403
<i>Exsurge</i> (rubr)	82. <i>Exsurge</i>	117
<p>Aux églises de Saint Sulpice, de Toussaints, et de N. Dame</p>		
<i>Domine non est alius Deus</i>	86.	

Vigilia Ascensionis

F-CECm 15	F-CECm 18
In vigilia Ascensionis Domini canonici sancti Memmii veniunt ad ecclesiam nostram et cantant ante crucifixum	In vigilia Ascensionis Domini canonici Sancti Memmii veniunt ad ecclesiam maiorem ¹¹¹ et cantant ante Crucifixum:
<i>R/ Cornelius centurio.</i>	<i>R/ Cornelius centurio</i>
58v	65r
Post ea intrant in choro nostro. Si tempus est oportumum cantor noster incipit <i>Exsurge</i> . Hebdomadarius dicit collectam. Post ea nos cum canonici sancti Memmi pergimus ad sanctum Stephanum. Tunc cantor noster incipit	Postea intrant in chorum. Si tempus oportumum cantor noster incipit <i>Exsurge</i> . Hebdomadarius dicit collectam. Postea nos cum supradictis pergimus ad sanctum Stephanum. Tunc cantor noster incipit
<i>De Ierusalem vel Cum iocunditate.</i>	<i>De Ierusalem vel Cum iocunditate.</i>
Cetera omnia sicut in libris Sancti Memmii habetur vel sicut in feria tertia habuimus.	Cetera omnia sicut in libris supradictis habetur vel sicut in feria tertia.

¹¹¹ Nem egyértelmű a rövidítés.

ORSOLYA CSOMÓ

Common Processions in a French Episcopal Center
in the 15th–18th Centuries

For great and imposing ceremonies the different churches in a city would hold common processions during the Middle Ages. The present essay examines this phenomenon in connection with the episcopal center of Châlons-en-Champagne. As a starting point of the investigation a processional of the cathedral of Châlons-en-Champagne was selected (Paris, Bibliothèque Mazarine, No. 541, from 1544). Since the processional practices of the other churches in Châlons-en-Champagne are very well documented, sufficient processions can be used as comparative and complementary sources in order to describe the processions of the city made by all the churches in common. These are: for Palm Sunday, Easter Week, Major and Minor Litanies, Monday and Tuesday of Pentecost, and a general civic procession. In this paper I examine the similarities among the different sources in the liturgical placements of the chants, the relationship between the uses of the different churches and the role of the different clerical participants.

